

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ – ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2006**

Διδάσκοντες :

**Καθηγητής Ανδρέας Δημητρόπουλος
Επίκουρη Καθηγήτρια Ζωή Παπαιωάνου**

ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

**ΠΕΠΑΣ Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ
Α.Μ. 134020000962**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5 – 10
II. ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ.	
1. Το παιδί ως ανθρώπινη ύπαρξη και δικαιώματα του ανθρώπου.	11-16
2 Το παιδί και τα δικαιώματά του.....	16 – 19
III. ΕΙΔΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ	
Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗ	
1. Η διεθνής διάσταση των δικαιωμάτων του παιδιού.	
Η Διεθνής Σύμβαση του Ο. Η. Ε. για τα Δικαιώματα του Παιδιού	20 - 22
Το Περιεχόμενο της Σύμβασης	22 - 23
Βασική Οριοθέτηση	23 -24
ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΙ ΑΛΛΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ	
ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ	
Τα δικαιώματα του παιδιού γενικά	
1. Γενική προσέγγιση	24 - 25
2. Ειδική προσέγγιση	25 – 30
Οι ειδικές ρυθμίσεις για ορισμένες κατηγορίες παιδιών.....	30 - 32
Άλλα μέτρα προαγωγής και προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού.....	32 - 34
2.. Τα δικαιώματα του νέου.....	34 - 37
IV. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	38 - 38
V. Περίληψη- Λήμματα	39 - 39
VI. Βιβλιογραφία- Αρθρογραφία	40 - 44

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>ΑΚ</i>	<i>Αστικός Κώδικας</i>
<i>Βλ</i>	<i>Βλέπε</i>
<i>ΔΣΔΠ</i>	<i>Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού</i>
<i>Εδ.</i>	<i>Εδάφιο</i>
<i>Κ.λ.π</i>	<i>Και λοιπά</i>
<i>ΟΔΔΑ</i>	<i>Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου</i>
<i>Ο.Η.Ε.</i>	<i>Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών</i>
<i>παρ.</i>	<i>Παράγραφος</i>
<i>ΠΚ</i>	<i>Ποινικός Κώδικας</i>
<i>π.χ</i>	<i>Παραδείγματος χάρη</i>
<i>Σ</i>	<i>Σύνταγμα</i>
<i>σελ.</i>	<i>Σελίδα</i>
<i>υποσ.</i>	<i>Υποσημείωση</i>
<i>n.c.n.p.c.l</i>	<i>Nullum Crimen Nulla roena sine lege</i>

ΘΕΜΑ: ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1 Ορισμός της έννοιας του παιδιού. Διαφορά του όρου “παιδική ηλικία” από αυτόν της “νεότητας” στο Σύνταγμα. Το Θέμα.

Όπως προκύπτει από το θέμα της παρούσας εργασίας «τα συνταγματικά δικαιώματα του παιδιού», οι κρίσιμες έννοιες είναι αυτές των συνταγματικών δικαιωμάτων και του παιδιού. Αν και ο όρος συνταγματικά δικαιώματα είναι πολυσύνθετος και αποτελεί και αυτόνομο κλάδο του δικαίου, δεν θα αποτελέσει αντικείμενο της παρούσας μελέτης, παρα μόνο στο σημείο που σχετίζεται άμεσα και συγκεκριμένα με την παρούσα προβληματική.¹ Την κρίσιμη λοιπόν έννοια αποτελεί αυτή του “παιδιού”, όπως αυτή εντάσσεται, αναγνωρίζεται και λειτουργεί στο παρόν Σύνταγμα και ιδιαίτερα στον τομέα των ελευθεριών και των δικαιωμάτων.

¹ Γιά περαιτέρω αναφορά βλ. Δημητρόπουλο Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005.

Σε ένα πρώτο μέρος θα αναφερθούμε στα γενικά δικαιώματα του παιδιού, όπως αυτά προκύπτουν από την εν γένει ανθρώπινη φύση του, ενώ σε ένα δεύτερο μέρος θα εξειδικεύσουμε σε συγκεκριμένα δικαιώματα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας που διαγράφονται από την ελληνική έννομη τάξη στο σύνολό της.

Πριν ακόμα προχωρήσουμε σε μία νομική μελέτη της έννοιας του παιδιού θα αναφερθούμε στον ορισμό που δίνεται από κάποια κοινά λεξικά αφού στο συνταγματικό κείμενο αλλά και γενικότερα στα ελληνικά νομικά κείμενα δεν υπάρχει ορισμός της έννοιας αυτής. Σύμφωνα λοιπόν με Γ. Μπαμπινιώτη, όσον αφορά την λέξη «παιδί», αναφέρει τα ακόλουθα:” 1. το μικρής ηλικίας άτομο, κυρίως το άτομο που βρίσκεται μεταξύ βρεφικής και εφηβικής ηλικίας. 2. το μικρής ηλικίας άτομο, του οποίου η σωματική και πνευματική ανάπτυξη δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. 3. το άτομο που δεν έχει φθάσει ακόμη στο ορισμένο από τον νόμο όριο της ενηλικίωσης ή γενικότερα στην απαιτούμενη ωριμότητα, το νεαρό άτομο.” Κατά το εγκυκλοπαιδικό λεξικό Πάπυρος Larousse, όσον αφορά τη λέξη «παιδί» δίνει: 1. ο άνθρωπος από την ηλικία των 7 ετών (έναρξη σχολικής ηλικίας) ως την αρχή της ήβης (12-14 ετών, ανάλογα με το φύλο και τον τόπο)· ανήλικο αγόρι ή κορίτσι. 2. άνθρωπος νεαρής ηλικίας σε αντιδιαστολή με τους ώριμους και τους ηλικιωμένους. 3. το τέκνο, ο γόνος κάποιου, το άτομο σε σχέση με τους γονείς του.

Η έννοια του παιδιού, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω δεν καθορίζεται στο Σύνταγμά μας. Μάλιστα, το Συνταγματικό κείμενο χρησιμοποιεί στο άρθρο 21§1 τον όρο «παιδική ηλικία», στην δε §3 του ίδιου άρθρου τον όρο «νεότητα». Σύμφωνα με τον Μάνεση², ο όρος «παιδική ηλικία», τον οποίο χρησιμοποιεί το Σύνταγμα, δεν είναι βέβαια ακριβής και δεν αποδίδει σωστά τη βούληση του συντακτικού νομοθέτη. Διότι η κατά φύση και κατά κυριολεξία παιδική ηλικία, ως βιολογική μορφή, τερματίζεται με την εφηβεία, η οποία και λήγει με την ενηλικίωση. Το ισχύον δίκαιο χαρακτηρίζει γενικά ως ανηλικότητα όλη αυτή τη μακρόχρονη περίοδο έως τη συμπλήρωση του 18ου έτους

² Μάνεσης Α., Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο. σελ. 5-52 εις Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Θέματα Γονικής Μέριμνας, Σάκκουλας, Θεσ/κη, 1989, σελ. 7-8.

(άρθρο 127 ΑΚ, βάσει του άρθρου 3 του νόμου 1329/1983) περιλαμβάνοντας έτσι σε αυτήν και την εφηβεία. Εν πάσει περιπτώσει σαφής είναι η ratio της σχετικής συνταγματικής διάταξης να αναγάγει σε αυτοτελές έννομο αγαθό ιδίως την κατά το ισχύον δίκαιο «ανήλικη νεότητα», η οποία σαφώς τερματίζεται με την συμπλήρωση του 18ου έτους και την ανάγνωση στον έφηβο πλήρη πολιτικών δικαιωμάτων και ικανότητα σε αυτόν αυτοπρόσωπης άσκησής τους.

Το ελληνικό Σύνταγμα χρησιμοποιεί στο ίδιο άρθρο αφενός τον όρο παιδική ηλικία και αφετέρου τον όρο νεότητα χωρίς να διευκρινίζει τις μεταξύ τους διαφορές, τόσο το ίδιο το κείμενο του Συντάγματος, όσο και η υπόλοιπη νομοθετική παραγωγή. Πάντως στο εγκυκλοπαιδικό λεξικό του Πάπυρος Larousse στο αντίστοιχο λήμμα αναφέρει: περίοδος της ζωής του ανθρώπου μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της ωριμότητας, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι διαφοροποιείται από το λήμμα παιδί και παιδική ηλικία χωρίς όμως και πάλι να ξεπερνά η περίοδος της νεότητας το όριο της ωριμότητας. Όπως γράφει και ο Κουτσουμπίνας³, “κατά τη διαδικασία συζήτησης του Συντάγματος (ενν.1975/1986), ενώ τονίστηκε η ιδιαίτερη ευθύνη του Κράτους απέναντι στους ανηλίκους και υπήρξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εφαρμογή της αρχής της ισότητας μεταξύ των ανηλίκων (νόμιμα, θετά, και εκτός γάμου γεννηθέντα παιδιά, αγόρια και κορίτσια), δεν φαίνεται να απασχόλησε καθόλου τους παρεμβαίνοντες το πρόβλημα της ενότητας της ορολογίας και του προσδιορισμού των άκρων ορίων της ανηλικότητας. Έτσι οι όροι «ανήλικος», «παιδιά», «νεότητα», «παιδική ηλικία» χρησιμοποιήθηκαν αδιακρίτως. Η ορολογιακή αυτή σύγχυση παρέμεινε και στην διατύπωση της συνταγματικής διάταξης, όπου στην μεν §1 γίνεται λόγος για «παιδική ηλικία» στην δε §3 του ίδιου άρθρου για «νεότητα».

Η αναζήτηση από τις βιολογικές και ψυχολογικές επιστήμες ενός σαφούς κριτηρίου διάκρισης, που θα προσέδιδε και ορισμένο νομικό εννοιολογικό περιεχόμενο στον κάθε όρο, είναι εξαιρετικά δύσκολη, εξ' αιτίας, κυρίως του εξελικτικού χαρακτήρα της περιόδου αυτής της ζωής. Ο Νικ.

³ Κουτσουμπίνας Σ. “Η συνταγματική θέση του ανηλίκου.”, σελ. 139-153, εις Μπεζέ Λ. (επιμ.), Πρακτικά Συμποσίου. Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. , Σάκκουλας Αντ., Αθήνα, 1990, σελ. 141-2.

Αντωνόπουλος προτείνει την οριοθέτηση της παιδικής ηλικίας από την γέννηση έως την ηλικία των 12 ετών (που σημαίνει και το πέρας της στοιχειώδους εκπαίδευσης) και το χαρακτηρισμό της ως τμήμα της νεότητας, η οποία τερματίζεται με την αστική ενηλικίωση στην ηλικία των 18 ετών. Προσθέτει δε ότι τα ειδικά μέτρα για τη νεότητα (§3) είναι έννοια στενότερη της προστασίας για την παιδική ηλικία (§1). Στην παρατήρηση αυτή θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι εν όψει του άρθρου 16 του Συντάγματος, η μόνη συνταγματικά σημαντική διαφορά με βάση την εκπαίδευση είναι το πέρας της ενναετούς υποχρεωτικής φοίτησης (άρθρο 16§3). Πάντως, ούτε η θεωρία και η νομολογία φαίνεται να διαφοροποιούν τους δύο αυτούς όρους, παραπέμποντας κατά σύστημα και στις δύο παραγραφούς του άρθρου 21, αδιακρίτως”.

Συνεχίζει δε υποστηρίζοντας ότι με “βάση τα παραπάνω θα έπρεπε ίσως να δεχθούμε την ενότητα του περιεχομένου των όρων αυτών (νεότητα, παιδική ηλικία κλπ.) και την για λόγους νομικής ακριβολογίας αντικατάστασή τους από τον όρο «ανήλικος» ή «ανηλικότητα», που είναι και ο μόνος που επιδέχεται ακριβή ορισμό, έστω και αρνητικό. Είναι δε ανήλικος «ο μή έχων εισέτι συμπληρώσει την ηλικίαν της πλήρους δικαιοπρακτικής ικανότητας», δηλ. από 0 έως 18 ετών. Μόνο δε αρμόδιο πολιτειακό όργανο, κατά την συνταγματική μας τάξη, για να καθορίσει το όριο ενηλικίωσης είναι ο κοινός νομοθέτης, και μάλιστα στην Ολομέλεια του Σώματος, δεδομένου ότι καίριο χαρακτηριστικό της νομικής ανηλικότητας είναι οι περιορισμοί στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων (άρθρα 26§1 και 72§1 Συντάγματος).”

Η εργασία αυτή υιοθετεί την ανωτέρω άποψη βάσει της ερμηνευτικής μεθόδου της αναζήτησης του σκοπού του νομοθέτη και δέχεται την εξομοίωση των όρων της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από τον ορισμό που δίνει ο διακρατικός νομοθέτης για την έννοια του παιδιού στην Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού στο άρθρο 1 όπου ορίζει “ για τους σκοπούς της παρούσας σύμβασης, θεωρείται παιδί κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός αν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία.” Παρόλα αυτά, όμως, επειδή η παρούσα μελέτη έχει ως θέμα “τα συνταγματικά δικαιώματα των παιδιών” θα επισημάνουμε κάποιες μικρές διαφορές που υφίστανται μεταξύ των δύο αυτών εννοιών (νεότητα-παιδική ηλικία) ως προς

την άσκηση και πραγμάτωση των συνταγματικών δικαιωμάτων.

2. Συστήματα προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού.

Το κράτος έχει πάψει να αποτελεί τον μοναδικό φορέα πραγμάτωσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου ειδικά μετά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Το κράτος λειτουργεί σε ένα διεθνοποιημένο ή και πλέον παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον και είναι και το ίδιο υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων⁴. Μάλιστα, έχουν δημιουργηθεί και συστήματα δικαίου που διαπερνούν την κρατική οθόνη και διασπούν την εθνική κυριαρχία και αναγνωρίζουν στους πολίτες των συμβαλλομένων κρατών απευθείας δικαιώματα και υποχρεώσεις όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Ευρωπαϊκή Ένωση.⁵

Συνεπώς, όσον αφορά τα συστήματα προστασίας που αναπτύχθηκαν και αφορούν την προστασία του παιδιού, αυτά είναι κυρίως η ελληνική συνταγματική έννομη τάξη και η διακρατική-διεθνής έννομη τάξη, όπως εξειδικεύεται με την Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το κοινοτικό σύστημα δικαίου δεν θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία γιατί τα δικαιώματα του παιδιού δεν κατοχυρώνονται άμεσα αφού οι διατάξεις για τις κοινοτικές ελευθερίες και την ευρωπαϊκή ιθαγένεια έχουν κατά βάση οικονομικό χαρακτήρα. Βέβαια, το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έχει διευρύνει την προστασία και θεωρεί ότι προστατεύονται από το κοινοτικό δίκαιο και παρένθετα πρόσωπα και όχι μόνο ο εργαζόμενος (*rationae personae* επέκταση), όπως η σύζυγος του εργαζομένου και εν γένει η οικογένειά του βάσει της αρχής της ενότητας της οικογένειας – αρχή που

⁴ Δεληκωστόπουλος Ι. Σ., Η νομική παγκοσμιοποίηση., Το Βήμα, 10 Δεκεμβρίου 2000, σελ. Α40.

⁵ Κακούρης Κ. Ν., Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ως συνταγματικό δικαστήριο. εις Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας του Δικαίου, Μετανομικές, Σάκκουλα Αντ, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 271-282, ιδ. σελ. 274. και του ιδίου, Η σχέση της κοινοτικής νομικής τάξης με τις νομικές τάξεις των κρατών μελών, ως ανωτέρω, σελ. 99-125, ιδ. σελ. 105.

ισχύει και για τους μετανάστες/πρόσφυγες- όσο και για θέματα μη οικονομικά (rationae material επέκταση), όπως η εκπαίδευση⁶. Και στις δύο ανωτέρω περιπτώσεις αναγνωρίζονται έμμεσα δικαιώματα στα παιδιά. Επίσης, ούτε και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θα αποτελέσει αντικείμενο της παρούσας εργασίας, διότι στην διεθνή σύμβαση αυτή παρέχεται προστασία στην έννοια του ανθρώπου γενικότερα, οπότε λόγω του ότι υπάρχει ειδικότερη διεθνή σύμβαση που κατοχυρώνει τα δικαιώματα του παιδιού, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (lex specialis), αδρανοποιεί την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (lex generalis) και εφαρμόζεται η τελευταία όποτε ανακύπτει κενό ερμηνείας στην ειδικότερη αυτή σύμβαση. Το ίδιο ισχύει επίσης τόσο και για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, όσο και για την περίπτωση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν έχει υιοθετηθεί ακόμη αλλά αναπτύσσει μια υφέρπουσα κανονιστική ισχύ.

II.ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ.

1. Το παιδί ως ανθρώπινη ύπαρξη και δικαιώματα του ανθρώπου.

Το Σύνταγμα του 2001 αναφέρεται στους ανηλίκους σε δύο του άρθρα: κατ' αρχήν στο άρθρο 21 που είναι ενταγμένο στο δεύτερο μέρος με τίτλο Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα και, δευτερευόντως, στο άρθρο 96§3, το οποίο είναι ενταγμένο στο τρίτο μέρος με τίτλο Οργάνωση και Λειτουργίες της Πολιτείας. Οι συνταγματικές διατάξεις που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια είναι οι παράγραφοι 1 και 3 του άρθρου 21, οι οποίες είναι διατυπωμένες ως εξής:

1. Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους.

3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την

⁶ Κακούρης Κ.Ν., Η νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου.,σελ. 127-146. εις του ιδίου, βλ. υποσ. 5.

περίθαλψη των απόρων.

Το άρθρο 96 § 3 Σ αναφέρει:

Ειδικοί νόμοι ορίζουν τα σχετικά με δικαστήρια ανηλίκων, στα οποία επιτρέπεται να μην εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 93§2 και 97 Σ. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών μπορεί να μην απαγγέλονται δημόσια».

Πάντως ο ανήλικος προστατεύεται και απο τη γενικότερη διατύπωση του άρθρου 25§1 Σ που ορίζει ότι « τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους», προστατεύεται δηλαδή βάσει γενικών θεμελιωδών δικαιωμάτων και χωρίς να υπήρχε η ειδικότερη διάταξη του άρθρου 21 Σ.⁷ Η βασική αρχή της ανθρώπινης αξίας που διατρέχει το κομμάτι των Συνταγματικών Δικαιωμάτων του ελληνικού δικαίου καλύπτει όλα τα υποκείμενα αυτού, ακόμη και το παιδί. Χαρακτηριστικά, ο Δημητρόπουλος αναφέρει ότι « η ενότητα της έννομης τάξης είναι ενότητα βασισμένη στην ανθρώπινη αξία η οποία συγκεκριμενοποιεί την ιδέα της δικαιοσύνης, Οτιδήποτε συμφωνεί και προάγει είναι δίκαιο, ενώ αντίθετα οτιδήποτε αντιβαίνει σε αυτό είναι άδικο.»⁸ Συνεπώς, το παιδί απόλαμβάνει όλων των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από το ελληνικό δίκαιο και που αρμόζουν στη φύση του. Ο συνταγματικός νομοθέτης παρέχει όμως και την προστατευτική διάταξη του άρθρου 21 Σ ακριβώς για να δείξει το ενδιαφέρον του για την ευαίσθητη αυτή ηλικία με όλες τις ιδιαιτερότητες που την χαρακτηρίζουν.

Κατά τον Κουτσομπίνα⁹ η ανηλικότητα είναι μία περίοδος με σημαντική βιολογική αλλά και νομική ιδιαιτερότητα στην ζωή του ανθρώπου. Είναι μία περίοδος από την οποία θα περάσει υποχρεωτικά κάθε άνθρωπος, και έτσι διαφέρει ουσιαστικά από κάποιες άλλες καταστάσεις νομικά σημαντικές στις οποίες εισέρχεται ή παραμένει κανείς με την θέλησή του (όπως γάμος ή η

⁷ Μάνεσης, ως ανωτέρω , σελ. 36.

⁸ Δημητρόπουλος Α., « Η διαπροσωπική ενέργεια (τριτενέργεια) των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα». Αρχ. Νομ., 2002, Ιανουάριος-Φεβρουάριος, σελ. 1-7, σελ 3. και του ιδίου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 108.

⁹ Κουτσομπίνας., ως ανωτέρω , σελ.142-3

υπηκότητα –άρθρα 21§1Σ, 4§3Σ) ή στις οποίες έχει κάποια βιολογική ή άλλη πιθανότητα να ενταχθεί (γήρας, ανάπηροι πολέμου –άρθρα 21§2Σ και 3Σ). Πρόκειται για μία κατάσταση την οποία το υποκείμενο δεν μπορεί να προβλέψει και να οργανώσει ατομικά, και που μόλις αρχίζει να αποκτά συνείδηση της ιδιαιτερότητάς της ετοιμάζεται να την εγκαταλείψει οριστικά. Οι ανήλικοι, τέλος, είναι μία κοινωνική – βιολογική κατηγορία για την οποία ενδιαφέρονται και την επροσωπούν πάντα κάποιοι άλλοι και σχεδόν ποτέ τα ίδια τα μέλη της. Η σημασία της κατηγορίας αυτής ως ομάδας πίεσης είναι πολύ μικρή.

Αλλά η περίοδος αυτή της ζωής του ανθρώπου έχει και ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό, που είναι η εξελικτική της ουσία προς την βιολογική, κοινωνική και νομική ενηλικότητα. Οι πραγματικές αυτές ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά αποτελούν και την ratio της ειδικής νομικής θέσης του ανηλίκου. Από την μία μεριά ο ανήλικος βρίσκεται σε μία βιολογική μειονεξία έναντι των ενηλίκων, και για αυτό πρέπει να προστατευθεί από το Δίκαιο. Από την άλλη όμως μεριά ο ανήλικος είναι ένα υποκείμενο δικαιού που δεν μπορεί να υπόκειται σε κανόνες που τον τοποθετούν αποκλειστικά στο επίπεδο ενός αντικειμένου προστασίας. «Ο νομοθέτης και οι δικαστές λαμβάνουν υπ' όψιν τους το γεγονός ότι το παιδί έχει ανάγκη προστασίας, αλλά λαμβάνουν επίσης υπ' όψιν τους και το γεγονός ότι αυτό είναι ικανό να έχει μια βούληση την οποία εκφράζει και την οποία πρέπει να μάθουμε να ακούμε και να σεβόμαστε».

Υπάρχει λοιπόν μια διπλή πορεία στις σχέσεις του Δικαίου με τον ανήλικο,. Το Δίκαιο, αναγνωρίζοντας την αδυναμία του ανηλίκου, οργανώνει ένα ολόκληρο πλέγμα προστασίας του. Ταυτόχρονα όμως το Δίκαιο, αναγνωρίζοντας τον εξελικτικό χαρακτήρα της παιδικής ηλικίας, προχωρεί (και πρέπει να προχωρεί) στην σταδιακή αναγνώριση κάποιων νομικών δυνατοτήτων στον ανήλικο ο οποίος, με τον τρόπο αυτό και σταδιακά, εντάσσεται στον κοινωνικό και νομικό κόσμο των ενηλίκων».

Η ειδική διάταξη του άρθρου 21§1 και 3 Σ ανήκει σε εκείνες τις διατάξεις που απαιτούν από το Κράτος ένα αυξημένο επίπεδο προστασίας και δεν στρέφεται κατά των ιδιωτών. (προστατευτικό δικαίωμα). Ο Μάνεσης

εντάσσει την διάταξη αυτή στα κοινωνικά δικαιώματα¹⁰ και αναφέρει¹¹ ότι τα κοινωνικά δικαιώματα χαρακτηρίζονται πάντως από την εξής ιδιομορφία: επειδή έχουν εξ ορισμού, ως αντικείμενο την παροχή υπηρεσιών (π.χ. ίδρυση και εξοπλισμό σχολείων, νοσοκομείων, παιδικών σταθμών, αθλητικών ή άλλων εγκαταστάσεων, χορήγηση πιστώσεων, οικονομικών ενισχύσεων κλπ.) εκ μέρους του κράτους -το οποίο προϋποτίθεται ότι διαθέτει εκάστοτε τις σχετικές δυνατότητες και τα αναγκαία προς τούτο μέσα, αλλά και τη σχετική πολιτική βούληση- δε θεμελιώνουν, κατ' αρχήν, δικαστικά επιδιώξιμη (αγώγιμη) αξίωση μέχρις ότου ο (κοινός) νομοθέτης ενεργοποιήσει και συγκεκριμενοποιήσει τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος. Αφότου όμως τούτο συμβεί, αποβαίνει αντισυνταγματική κάθε ενδεχόμενη μελλοντική ρύθμιση που θα καταργούσε ή θα περιόριζε ουσιωδώς νομοθετικές ή διοικητικές ρυθμίσεις με τις οποίες έχουν ήδη υλοποιηθεί συγκεκριμένα συνταγματικώς προστατευόμενα κοινωνικά δικαιώματα. Πρόκειται για το λεγόμενο «κοινωνικό κεκτημένο». Οι εγγυητικές διατάξεις του Συντάγματος δεν είναι λοιπόν μόνο κατευθυντήριες προς τα εμπρός, επιτάσσοντας τη βελτίωση των σχετικών ρυθμίσεων, αλλά ιδίως «οριοθετούν προς τα πίσω» τα κοινωνικά δικαιώματα, ιδρύοντας υποχρέωση του κοινού νομοθέτη και της διοίκησης να μη χειροτερεύουν την παρασχεθείσα ήδη προστασία. Σε τέτοιες περιπτώσεις λειτουργούν τ'αμυντικά δικαιώματα –που θεμελιώνουν αξίωση αποχής – των θιγομένων από την προσβολή των κοινωνικών τους δικαιωμάτων.

Εξ άλλου, μία σημαντική πλευρά της συνταγματικής προστασίας της νεότητας είναι -παράλληλα με τη διάταξη του άρθρου 16§3 Σ., που ορίζει ότι τα «έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα»- η κατοχύρωση της ελευθερίας της έρευνας και της διδασκαλίας (παράγραφος 1 του ίδιου άρθρου), η αναγνώριση δικαιώματος δωρεάν παιδίας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια και η ενίσχυση των σπουδαστών που διακρίνονται ή έχουν ανάγκη από βοήθεια κλπ. (παράγραφος 4), η παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης από το Κράτος (παράγραφος 7), η εκ

¹⁰ παρόλο που υπάρχει και η άποψη ότι όλα τα δικαιώματα είναι και κοινωνικά δικαιώματα. Βλ. Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά δικαιώματα, ως ανωτέρω, σελ. 109.

¹¹ Μάνεσης Α., ως ανωτέρω σελ. 44

μέρους του προστασία και ενίσχυση του αθλητισμού (παράγραφος 9).

Υπό διερεύνηση και εξέταση είναι η σχέση της προστασίας της παιδικής ηλικίας και της νεότητας με την παράγραφο 5 του ίδιου άρθρου που κατοχυρώνει τον σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας δημογραφικής πολιτικής.

Οι ανήλικοι δεν είναι μόνο φορείς των προαναφερθέντων κοινωνικών δικαιωμάτων· είναι υποκείμενα και των ατομικών δικαιωμάτων- ελευθεριών- που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα, όπως επισημάναμε και ανωτέρω. Ατομικών δικαιωμάτων που απορρέουν από την θεμελιώδη έννοια της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Υπέρ των ανηλίκων ισχύουν, βέβαια, οι γενικές διατάξεις των άρθρων 2§1,4§1-2,5§1Σ., αλλά επί πλέον οι ανήλικοι είναι φορείς συγκεκριμένων ατομικών δικαιωμάτων : της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας (άρθρα 5,6,7,8 Σ.), του ασύλου της κατοικίας και του απαραβίαστου της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 9) του αναφέρεσθαι (10), του συνέρχεσθαι (11), του συνεταιρίζεσθαι (12, υπό ορισμένες προϋποθέσεις), της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και λατρείας (13, πρβλ. όμως άρθρο 16§2), της ελεύθερης έκφρασης και διάδοσης της γνώμης με τις διάφορες μορφές της (14), της ελευθερίας της εκπαίδευσης (16§1) της ιδιοκτησίας (17, 18), του απορρήτου των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας (19, υπό ορισμένες προϋποθέσεις) κλπ.

Όσον αφορά την τρίτη κατηγορία των συνταγματικών δικαιωμάτων, τα πολιτικά δικαιώματα όπως είναι φυσικό δεν μπορούν να ασκηθούν από το παιδί γιατί προϋποθέτουν ενηλικότητα που εξ ορισμού δεν υφίσταται. Ειδικότερα ο Μανεσης υποστηρίζει ότι τα πολιτικά δικαιώματα, «παρέχουν δυνατότητα συμμετοχής στον σχηματισμό και την εκδήλωση της κρατικής βούλησης, δηλαδή, στην άσκηση της κρατικής εξουσίας, όπως είναι το δικαίωμα ψήφου στις βουλευτικές εκλογές, στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές ή και στις ευρωεκλογές, το δικαίωμα να εκλέγεται κανείς βουλευτής, να διορίζεται δικαστής ή ένορκος ή δημόσιος υπάλληλος εν γένει. Όμως τα πολιτικά δικαιώματα προϋποθέτουν την ενηλικότητα. Είναι δε θετικό το γεγονός ότι συμπίπτουν σήμερα, στη χώρα μας, η δικαιοπρακτική (άρθρο 127 ΑΚ, βάσει του άρθρου 3 του νόμου 1329/1983) και η εκλογική (άρθρο 1 του νόμου 1224/1981) ενηλικότητα στο 18^ο έτος. Οι ανήλικοι πάντως δεν έχουν μεν πολιτικά δικαιώματα, μπορούν όμως να συμμετέχουν στα τμήματα νέων

των κομμάτων βάσει ειδικής διάταξης του Συντάγματος (άρθρο 29§1 εδ. β').»

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, κάθε φυσικό πρόσωπο είναι φορέας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αρκεί να βρίσκεται στη ζωή. Επιπρόσθετα, η συνταγματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως άλλωστε έχει γίνει δεκτό, δεν προϋποθέτει αναγκαστικά την κατά το αστικό δίκαιο (127ΑΚ) ενηλικότητα των φορέων τους. Το Σύνταγμα, επιτρέπει σε κάθε άνθρωπο να είναι φορέας των παρεχόμενων δικαιωμάτων, μέχρι το θάνατό του. Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 34 ΑΚ, κάθε φυσικό πρόσωπο μπορεί να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις και σύμφωνα με το άρθρο 35 του ΑΚ το πρόσωπο αρχίζει να υπάρχει μόλις γεννηθεί ζωντανό και παύει με το θάνατό του. Βέβαια, ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα υπέρ οποιουδήποτε προσώπου, κατοχυρώνονται από το ισχύον Σύνταγμα, ανεξαρτήτως εθνικότητας, ηλικίας ή άλλης διακρίσεως. Σε περίπτωση όμως που νόμος θα περιόριζε ή θα καταργούσε μερικά ή όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα κάποιων ατόμων σε σχέση με κάποια άλλα θα ήταν αντισυνταγματικός.

Τέλος, στο άρθρο 96§3 Σ στο οποίο όπως αναφέρθηκε γίνεται ρητή αναφορά στην έννοια των ανηλίκων καθιερώνεται ακριβώς λόγω της ιδιόμορφης αυτής περιόδου μια συνταγματική δικονομική εξαίρεση. Η έννοια του νομοθέτη να προστατεύσει την ηλικία αυτή καταδεικνύεται από το γεγονός ότι κατοχυρώνει την εξαίρεση αυτή στο θεμελιώδη νόμο της Πολιτείας, στο ίδιο το Σύνταγμα. Επίσης προβλέπεται ότι μπορεί να μην είναι δημόσιες οι συνεδριάσεις των ίδιων δικαστηρίων (άρθρο 93§2 Σ.), η δε εκδίκαση των κακουρηγημάτων και πολιτικών εγκλημάτων των ανηλίκων δεν είναι απαραίτητο να γίνεται από μικτά ορκώτα δικαστήρια κλπ. (άρθρο 97 Σ.). Για τα δικαστήρια των ανηλίκων υπάρχουν ειδικές διατάξεις στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ιδίως άρθρο 113, επίσης άρθρα 4§2, 7, 27, 82, 113, 130§3, 239§2, 489). Ειδικές διατάξεις για τους ανηλίκους περιέχει επίσης ο Σωφρονιστικός Κώδικας.

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να πούμε ότι οι συνταγματικές διατάξεις, με πρώτη αυτή του άρθρου 21§1, ιδρύουν θεσμικές εγγυήσεις και είναι δεσμευτικές για τα κρατικά όργανα και βασικά για τον κοινό νομοθέτη, ο οποίος οφείλει να τις συγκεκριμενοποιήσει, παράλληλα δε, ιδρύουν και προστατευτικά δικαιώματα. Όσον αφορά τα αμυντικά δικαιώματα βάσει της

αρχής της ισότητας και της προστασίας της ανθρώπινης αξίας ισχύει για τον ανήλικο ότι ισχύει και για κάθε άτομο, απλά ο ανήλικος έχει την ικανότητα άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκτός από εκείνα για τα οποία ρητά ο νομοθέτης αξιώνει τη συμπλήρωση του κατώτατου ορίου ηλικίας.

2 Το παιδί και τα δικαιώματά του.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε σε δύο συγκεκριμένους κλάδους του ελληνικού δικαίου –ποινικό και εργατικό– οι οποίοι παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον για την κατανόηση των δικαιωμάτων του παιδιού. Δεν εντάσσονται στο συνταγματικό δίκαιο άμεσα αλλά λόγω του ότι εξειδικεύουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται από το θεμελιώδη αυτό νόμο της Πολιτείας με νομοθετήματα που καταδεικνύουν την διαφορετικότητα της παιδικής ηλικίας καθίσταται αναγκαία μία σύντομη παρουσίασή τους.

Υποστηρίζεται¹² ότι στο πεδίο του Ποινικού δικαίου η «παιδική ηλικία» αναγνωρίζεται και προστατεύεται ως έννομο αγαθό μέσα από το νομικό θεσμό της ανηλικότητας. Ανήλικοι δε θεωρούνται οι συμπληρώσαντες το 17ο έτος (άρθρο 121§1 ΠΚ). Οι προστατευτικές των ανηλικών διατάξεις διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τον ανήλικο ως θύμα και τον προστατεύει προληπτικά, θεσπίζοντας ειδικά αδικήματα –όχι σε ενιαίο κεφάλαιο, αλλά διάσπαρτα στον Ποινικό Κώδικα και σε άλλους νόμους, ιδίως του εργασιακού Ποινικού δικαίου– ή επαπειλώντας αυστηρότερες ποινές για τους δράστες εγκληματικών πράξεων όταν στρέφονται κατά ανηλικών. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τον ανήλικο ως δράστη ποινικών παραβάσεων, ο οποίος, λόγω ακριβώς της ηλικίας του αντιμετωπίζεται επιεικέστερα.

Εξ άλλου, στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται ειδική ποινική μεταχείριση των ανηλικών εγκληματιών. Γίνεται εν πρώτοις (άρθρο 121) διάκριση των ανηλικών σε παιδιά (7 έως 12 ετών) και σε εφήβους (12 έως 17 ετών), με καθορισμό της ποινικής ενηλικότητας στο 17^ο έτος συμπληρωμένο, και ορίζεται ότι οι ανήλικοι υποβάλλονται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα ή σε ποινικό σωφρονισμό σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 122-133 ΠΚ. Η ποινική ευθύνη των ανηλικών ρυθμίζεται με ειδικό τρόπο, που αποκλίνει

¹² Μάνεσης Α., ως ανωτέρω, σελ 37-40.

από κοινές αρχές του ποινικού δικαίου των ενηλίκων εγκληματιών. Για τους ανηλίκους ο ΠΚ ακολουθεί το σύστημα «της αόριστης ποινής», ώστε η μεταχείρισή τους να μην είναι κατά κυριολεξία τιμωρητική, αλλά «αναμορφωτική» ή «θεραπευτική», εξ ου και ο θεσμός των δικαστών ανηλίκων, οι οποίοι διαθέτουν ευρεία διακριτική ευχέρεια επιλογής ανάμεσα στα διάφορα προβλεπόμενα μέτρα. Βέβαια, αυτό το «προνοιακό» σύστημα, που αντιμετωπίζει τον ανήλικο όχι ως εγκληματία, αλλά ως απλώς «παραβάτη», και ενδιαφέρεται όχι τόσο για την παράνομη, όσο για την «αντικοινωνική» συμπεριφορά του, επιδιώκει δε την εν γένει «βελτίωσή» του με ειδικούς θεσμούς, όπως η αόριστη διάρκεια των αναμορφωτικών ή σωφρονιστικών μέτρων ή η δυνατότητα αντικατάστασης τους κλπ. (άρθρα 54,124,127 ΠΚ), παρουσιάζει κάποια αδύνατα σημεία. Διότι, ενδέχεται στην πράξη, να αποστερήσει τους ανηλίκους από την προστασία της αρχής π. σ. π. του άρθρου 7 Συντάγματος και να απολήξει σε πατερναλιστική καταπίεση και σε καταπάτηση των ατομικών δικαιωμάτων τους. Πάντως, παράλληλα με την ειδική ποινική μεταχείριση, θεσπίζεται επίσης ειδική δικονομική μεταχείριση των ανηλίκων και μάλιστα από το Σύνταγμα.(βλ. ανωτέρω)

Πάντως ο ανήλικος για το ποινικό και σωφρονιστικό δίκαιο¹³ θεωρείται μία προσωπικότητα υπό διαμόρφωση. Ανάλογα με τις επιδράσεις που θα ασκηθούν σ'αυτήν την προσωπικότητα, η περαιτέρω εξέλιξη του ανηλίκου θα κατευθυνθεί προς την παραβατικότητα ή την κοινωνικοποίηση. Επομένως, το κύριο βάρος στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων εστιάζεται, όπως και παλαιότερα, στην αποτελεσματική διαπαιδαγώγησή τους. Απλώς ο ανήλικος θεωρείται πλέον περισσότερο υπεύθυνος και άξιος σεβασμού από άλλοτε· πράγμα που σημαίνει ότι η διαπαιδαγώγησή αυτή πρέπει να επιχειρείται (και) με τη δική του προσωπική προσπάθεια αλλά και με παράλληλο σεβασμό από την Πολιτεία της προσωπικότητας, της ελευθερίας και της αξίας του ως Ανθρώπου. Γίνεται έτσι σήμερα δεκτός στο Δίκαιο των Ανηλίκων, ένας συγκερασμός του «προνοιακού» με το «δικαιικό» πρότυπο.

¹³ Κουράκης Ν., «Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιώματα του Ανθρώπου», εις τιμητικό τόμο Δεληγιάννη 3, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1992, σελ. 591-616, σελ. 606.

Στο πεδίο του εργατικού δικαίου, συνεχίζει ο Μάνεσης¹⁴, υπάρχουν επίσης ειδικές ρυθμίσεις προστατευτικές των ανηλίκων, με τις οποίες επιδιώκεται η διαφύλαξη της σωματικής και ψυχικής υγείας τους και η εξασφάλιση της ομαλής αναπτυξής τους. Πολλές από τις ρυθμίσεις αυτές που αφορούν τις εργασιακές σχέσεις των ανηλίκων θεσπίσθηκαν μάλιστα πολύ πριν υπάρξει η ειδική πρόβλεψη του άρθρου 21§3 του ισχύοντος Συντάγματος, για την «προστασία της νεότητας», ήδη, από το 1912. Αυτά τα κοινωνικά δικαιώματα των ανηλίκων προστατεύονται και σήμερα βελτιωμένα, κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα και από διεθνείς συμβάσεις που έχουν, κατά το άρθρο 28§2 Σ. ισχύ υπέρτερη του νόμου. Εκτός από τις ειδικές διατάξεις του άρθρου 21§1-3 Σ., οι γενικές διατάξεις του άρθρου 22Σ. –που ορίζει ότι η εργασία είναι δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, το οποίο μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων (ιδίως περάγραφοι 1 και 4)- καθώς και του άρθρου 23 που προστατεύει τη συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα της απεργίας, ισχύουν και για τους ανήλικους εργαζομένους.

Ως προστατευτικό δίκαιο της εργασίας των ανηλίκων ισχύει βασικά σήμερα στη χώρα μας η διεθνής σύμβαση εργασίας αριθ.138 που κυρώθηκε με το νόμο 1182/1981, της οποίας οι διατάξεις αποτελούν κατ'ουσίαν εξειδίκευση των διατάξεων του άρθρου 21§1 και 3 Σ. Σύμφωνα με αυτήν το γενικό κατώτατο όριο ηλικίας για την απασχόληση σε κάθε είδους εργασία και σε κάθε τομέα και κλάδο απασχόλησης δεν πρέπει να είναι χαμηλότερο από την ηλικία στην οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση και πάντως όχι χαμηλότερο από το 15^ο έτος. Ήδη, με την καθιέρωση της εννεαετούς υποχρεωτικής φοίτησης, ενόψει και του άρθρου 16§3Σ, το ισχύον για τους ανήλικους δίκαιο είναι πλήρως εναρμονισμένο με τις διατάξεις της διεθνούς σύμβασης εργασίας 138 όσον αφορά το γενικό κατώτατο όριο εργασίας. Εξαιρέσεις προβλέπονται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, για απασχόληση ανηλίκων 13 έως 15 ετών σε ελαφρές εργασίες, ενώ αντίθετα για εργασίες που είναι επικίνδυνες για την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα ή την ηθική των ανηλίκων, το κατώτατο όριο δεν πρέπει να είναι χαμηλότερο του 18^{ου} έτους, δηλαδή σήμερα του έτους αστικής ενηλικίωσης και επομένως πλήρους

¹⁴ Μάνεσης Α., ως ανωτέρω σελ. 40-3.

δικαιοπρακτικής ικανότητας(άρθρο 127 ΑΚ).

Για τη σύναψη σύμβασης εργασίας από τον ανήλικο συναφής είναι η διάταξη του άρθρου 136 ΑΚ (άρθρο 3 του νόμου 1329/ 1983) που προσαρμόζει προς την αρχή της ισότητας των συζύγων και προς τον θεσμό της γονικής μέριμνας την ικανότητα του ανηλίκου, που έχει συμπληρώσει το 15^ο έτος, να εκμισθώσει την εργασία του με τη γενική συναίνεση των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του.

III. Ειδική θεώρηση των δικαιωμάτων του παιδιού και του νεού. Η διεθνής διάσταση.

1. Η διεθνής διάσταση των δικαιωμάτων του παιδιού. Η Διεθνής Σύμβαση του Ο. Η. Ε. για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1989, τέθηκε σε ισχύ στις 2 Σεπτεμβρίου 1990 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 2101 στις 3 Δεκεμβρίου 1992.¹⁵

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αντανακλά την εξέλιξη της προσπάθειας της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδικής ηλικίας και εντάσσεται σε μία ευρύτερη πολιτική αναγνώρισης της νομικής θέσης του παιδιού στο διεθνές επίπεδο. Αποτελεί δε εργαλείο μιας μακροπρόθεσμης στρατηγικής, τόσο για τη νομική κατοχύρωση, όσο και για την πρακτική υλοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού

¹⁵ Νάσκου- Περράκη Π., Χρυσόγονος Κ., Ανθόπουλος Χ., Εισαγωγή, εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 13-4.

Θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα κείμενα του διεθνούς συμβατικού δικαίου στον τομέα της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, δεδομένου ότι έχει κυρωθεί από 191 κράτη, δηλαδή το σύνολο των κρατών του πλανήτη (με εξαίρεση τις ΗΠΑ και τη ΣΟΜΑΛΙΑ), και κατοχυρώνει τόσο τα ατομικά και πολιτικά, όσο και τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, παρέχοντας την πλέον ολοκληρωμένη προστασία στα δικαιώματα του παιδιού¹⁶.

Σε ότι αφορά την ισχύ της Σύμβασης στο εσωτερικό δίκαιο¹⁷, εκ πρώτης όψεως εφαρμόζονται οι ρυθμίσεις του άρθρου 28§1 Συντάγματος, που αφορούν γενικά την ισχύ των διεθνών συμβάσεων. Έτσι οι τελευταίες « από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε διάταξη νόμου». Το εδάφιο β' της ίδιας παραγράφου προσθέτει ότι «η εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας». Από το άρθρο 28§1 Σ. προκύπτει αναντίρρητα ότι στο εσωτερικό της ελληνικής έννομης τάξης η ΔΣΔΠ, όπως και κάθε άλλη διεθνής σύμβαση που έχει κυρωθεί με νόμο και τεθεί σε ισχύ, έχει τυπική δύναμη υπέρτερη κάθε αντίθετης διάταξης νόμου, έστω και αν η τελευταία είναι ειδικότερη ή μεταγενέστερη.

Σε ότι αφορά τις συνταγματικές διατάξεις, εφόσον το άρθρο 28§1 Σ., δεν κάνει σχετική αναφορά και εφόσον το Σύνταγμα αξιώνει εξ ορισμού να ισχύσει ως ο θεμελιώδης νόμος του κράτους, δεν μπορεί, παρά να γίνει δεκτό ότι αυτές, τουλάχιστον από την οπτική γωνία της ελληνικής έννομης τάξης, υπέρκεινται των διεθνών συνθηκών¹⁸.

Θα πρέπει ωστόσο να διευκρινισθεί, ότι μόνο διατάξεις του διεθνούς δικαίου ευθέως αντίθετες προς το Σύνταγμα μένουν ανεφάρμοστες. Αντίθετα διατάξεις της ΔΣΔΠ, ή και άλλης κυρωμένη με νόμο διεθνούς σύμβασης, οι οποίες κινούνται στον ίδιο θεματικό κύκλο προς συνταγματική διάταξη, χωρίς

¹⁶ Όπως ακριβώς παραπάνω.

¹⁷ Χρυσόγονος Κ., «Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και το Σύνταγμα»,σελ.17-24 ,εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 17-24.

¹⁸ Όπως ακριβώς παραπάνω.

να αντίκειται σ' αυτή, ισχύουν και υποχρεώνουν σε συμμόρφωση τον κοινό νομοθέτη. Κατά κανόνα άλλωστε το Σύνταγμα λειτουργεί ως όριο των επιλογών του τελευταίου, χωρίς να αποκλείει να τεθούν στενότερα όρια με διεθνή σύμβαση.

Η προσαρμογή της συνταγματικής ερμηνείας στις απαιτήσεις του δικαίου της Σύμβασης μπορεί, υπό τα ελληνικά δεδομένα, να βρεί έρεισμα στο άρθρο 25§1 Συντάγματος. Η διάταξη αυτή θέτει «υπό την εγγύηση του Κράτους... τα δικαιώματα του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» και υποχρεώνει «όλα τα κρατικά όργανα να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκησή τους».

Συνεπώς θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι, όταν το άρθρο 25§1 Σ. αναφέρεται στα «δικαιώματα του ανθρώπου», υπονοεί όχι μόνο τις περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων διατάξεις του ίδιου, αλλά και τις διατάξεις των συναφών διεθνών συνθηκών, από τις οποίες δεσμεύεται η Ελλάδα, όπως η ΔΣΔΠ, η και άλλων διεθνών κειμένων παρόμοιας στόχευσης, όπως ιδίως η Οικουμενική Διακήρυξη του 1948.

Το Κράτος έχει άρα συνταγματική υποχρέωση να λαμβάνει όλα τα μέτρα που είναι πρόσφορα προκειμένου να επιτευχθεί η πρακτικά αποτελεσματική ενσωμάτωση των επικυρωμένων διεθνών συμβάσεων για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην ελληνική έννομη τάξη¹⁹.

Από όλα αυτά καθίσταται σαφές ότι οι διεθνείς συνθήκες για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ύστερα από την κύρωσή τους με νόμο και την επικύρωση και θέση τους σε ισχύ, αποκτούν στο ελληνικό δίκαιο ένα status διακεκριμένο από εκείνο των κοινών διεθνών συνθηκών με άλλα αντικείμενα. Τούτο ισχύει και για τη ΔΣΔΠ, η οποία, χωρίς να καθίσταται μέρος του –τυπικού- Συντάγματος, εντάσσεται πάντως στον νοηματικά ενιαίο κατάλογο των δικαιωμάτων του ανθρώπου που ισχύει στην εσωτερική έννομη τάξη και έτσι (οφείλει να) συγκαθορίζει κατά τρόπο αποφασιστικό το περιεχόμενό του, ακόμη και ως προς την ερμηνεία των σχετικών συνταγματικών διατάξεων. Εξυπακούεται βέβαια ότι επίδραση της Σύμβασης στην ερμηνεία του Συντάγματος νοείται μόνο ως προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης και εμβάθυνσης της παρεχόμενης από τον τελευταίο προστασίας

¹⁹ Όπως ακριβώς παραπάνω.

στα δικαιώματα του παιδιού και όχι προς την κατεύθυνση του περιορισμού τους, αφού κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση προς το άρθρο 41 ΔΣΔΠ.²⁰

Το Περιεχόμενο της Σύμβασης²¹.

Η Σύμβαση περιλαμβάνει ένα Προοίμιο και 54 άρθρα που ομαδοποιούνται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος (άρθρα 1-41) είναι αφιερωμένο στα δικαιώματα του παιδιού. Στο δεύτερο μέρος (άρθρα 42-43) περιγράφεται ο μηχανισμός ελέγχου, ενώ στο τρίτο μέρος (άρθρα 46-54) παρατίθενται οι τελικές διατάξεις.

Στο Προοίμιο γίνεται ειδική μνεία στο ρόλο που διαδραματίζει η οικογενειακή ζωή για το παιδί, χαρακτηρίζοντάς την ως την «θεμελιακή ομάδα της κοινωνίας και το φυσικό περιβάλλον για την ανάπτυξη και τη σωστή διαβίωση όλων των μελών της». Γίνεται αναφορά επίσης σε γενικές αρχές όπως η «αναγνώριση της αξιοπρέπειας και της ισότητας των δικαιωμάτων όλων των μελών της ανθρώπινης οικογένειας», «της αξιοπρέπειας και αξίας του ανθρώπου», στην «ειδική προστασία που χρήζει η παιδική ηλικία» καθώς και σε μια σειρά διεθνών πράξεων όπως είναι η ΟΔΔΑ, τα Διεθνή Σύμφωνα του Ο.Η.Ε., καθώς και σε ειδικευμένες Οργανώσεις που ασχολούνται ειδικά με την ευημερία του παιδιού. Ειδική αναφορά γίνεται στις προγενέστερες Διακυρύξεις για τα Δικαιώματα του παιδιού, ενώ τονίζεται η σημασία και η ανάγκη της διεθνούς συνεργασίας για την καλλιέργεια των όρων διαβίωσης των παιδιών.

ΒΑΣΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ²²

Αν και στην Εισαγωγή της παρούσας εργασίας αναφερθήκαμε στην έννοια του παιδιού, σε αυτό το σημείο θα παρουσιάσουμε την ειδικότερη άποψη που υιοθετεί η διεθνής σύμβαση του ΟΗΕ,

Η Σύμβαση, στο άρθρο 1, δίνει τον ορισμό του παιδιού. Σύμφωνα μ'

²⁰ Όπως ακριβώς παραπάνω.

²¹ Νάσκου Περράκη Χ., «Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού», εις τιμητικό τόμο Δεληγιάννη 4, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1992, σελ. 489-513.

²² Όπως ακριβώς παραπάνω.

αυτόν, «παιδί είναι κάθε ανθρώπινο ον κάτω των 18 ετών, εκτός και αν σύμφωνα με τους όρους της χώρας του ενηλικιώνεται νωρίτερα»²³.

Η διάταξη αυτή τονίζει το ανώτατο όριο ηλικίας του παιδιού, μετά το πέρας του οποίου, θεωρείται πια ενήλικας, ξεφεύγοντας έτσι από την συγκεκριμένη προστασία που του παρέχει η Σύμβαση. Από την άλλη, η Σύμβαση δε μνημονεύει πότε αρχίζει η προστασία του παιδιού και το θέμα απασχόλησε κατ' επανάληψη την Ομάδα Εργασίας. Ανάμεσα στις προτάσεις που έγιναν, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες ήταν αυτές που αφορούσαν στην προστασία του εμβρύου, προτάσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ριζοσπαστικές. Καμία, ωστόσο, από αυτές δεν υιοθετήθηκε, κι η αναφορά, στο Προοίμιο της Σύμβασης, ότι «το παιδί ... χρειάζεται ειδική ασφάλεια και προστασία, συμπεριλαμβανομένης και της αρμόζουσας νομικής προστασίας, πριν και μετά την γεννησή του», δε δεσμεύει την τελική άποψη που υιοθετήθηκε. Η Σύμβαση δεν προστατεύει τελικά το έμβρυο, το καθεστώς του οποίου καθορίζεται και προστατεύεται γενικότερα από το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η Σύμβαση δεν αναγνωρίζει το έμβρυο και τη δέουσα προστασία της οποίας θα πρέπει να τυγχάνει. Απλά δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα του στη ζωή *per se*. Κατά συνέπεια δεν υπεισέρχεται και στο θέμα της άμβλωσης, αφήνοντας έτσι σε κάθε κράτος να το κρίνει χωριστά ανάλογα με τη σχετική του νομοθεσία.

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΙ ΑΛΛΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Τα δικαιώματα του παιδιού γενικά.

1. Γενική προσέγγιση

Η Σύμβαση καταχωρεί στα άρθρα 2-4²⁴ ένα μακρύ κατάλογο των

²³ Γώγος Κ., « Άρθρο 1 [Ορισμός της έννοιας «παιδί»]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 31-37.

²⁴ Νάσκου Περράκη Χ., «Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού», εις

βασικότερων δικαιωμάτων του παιδιού, τόσο των ατομικών και πολιτικών, όσο και των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών.

Η απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών γίνεται με γνώμονα την αρχή «για το καλλίτερο συμφέρον του παιδιού» και με βάση την οικογενειακή ζωή.

Το άρθρο 3²⁵ ζητά από τα κράτη-μέρη να λάβουν όλα τα προσήκοντα διοικητικά και νομοθετικά μέτρα για την φροντίδα και την προστασία του παιδιού, ιδιαίτερα σε τομείς όπως η υγεία και η ασφάλειά του.

Παρόμοια μέτρα θα λάβουν τα Κράτη-μέρη για την εφαρμογή των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα παρέχοντας στα παιδιά το μέγιστο των πόρων τους και συνεργαζόμενα –αν χρειαστεί- και με άλλα κράτη για την επίτευξη του σκοπού αυτού, στα πλαίσια της διεθνούς συνεργασίας.²⁶

Τα Κράτη-μέρη θα πρέπει ακόμη, να σέβονται τις ευθύνες, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των γονέων ή αν δεν υπάρχουν γονείς των άλλων μελών της οικογενείας που έχουν αναλάβει αυτόν τον ρόλο και να τους βοηθούν για την όσο το δυνατόν καλύτερη καθοδήγησή τους στην εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού²⁷.

Η εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης θα γίνεται με βάση την αρχή της μη-διάκρισης, όπως καθιερώνεται στο άρθρο 2 και σύμφωνα με την οποία τα Κράτη-μέρη θα σέβονται τα δικαιώματα του παιδιού ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική φυλετική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσιακή κατάσταση, την ανικανότητα, τη γέννηση ή άλλο καθεστώς.

τιμητικό τόμο Δεληγιάννη 4, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1992, σελ. 489-513.

²⁵ Ανθόπουλος Χ., « Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού-Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 45-53.

²⁶ Χρυσόγονος Κ., « Άρθρο 4 [Λήψη μέτρων για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.54-58.

²⁷ Ιωαννίδου Σ., « Άρθρο 5 [Ρόλος γονέων, κηδεμόνων και κοινότητας]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.59-63.

Η γενική αυτή προστασία καλύπτει κάθε μορφής διάκριση κατά του παιδιού, συμπεριλαμβανομένης κι αυτής που βασίζεται στο καθεστώς ή στις δραστηριότητες των γονιών του, κηδεμόνα του ή άλλων μελών της οικογένειάς του.

2.Ειδική προσέγγιση

Τα δικαιώματα που καλύπτει η Σύμβαση είναι :

- Το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6 § 1)²⁸. Πρωταρχικό δικαίωμα του ανθρώπου. Τα Κράτη-μέρη θα εξασφαλίζουν κατά το μέγιστο δυνατό τρόπο την επιβίωση και την ανάπτυξη του παιδιού (άρθρο 6,2).
- Το δικαίωμα σε όνομα (άρθρο 7 § 1)²⁹.
- Το δικαίωμα στην ιθαγένεια (άρθρο 7 § 1).³⁰
- Το δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του, των οποίων τη φροντίδα θα απολαμβάνει (άρθρο 7 § 1).

Τα Κράτη-μέρη θα βεβαιώνουν την εφαρμογή των τριών ανωτέρω δικαιωμάτων σύμφωνα με την εσωτερική τους νομοθεσία και με τις υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει κι από άλλες διεθνείς συνθήκες.

- Το δικαίωμα σε μια ταυτότητα (άρθρο 8 § 1)³¹.

Πρόκειται για συναφές με το προηγούμενο δικαίωμα, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα από τα νέα δικαιώματα της Σύμβασης, μια και για πρώτη φορά ενσωματώνεται σε διεθνή σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τα κράτη-μέρη όχι μόνο θα σέβονται το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί ταυτότητα, αλλά θα το βοηθούν και θα το προστατεύουν όταν όλα τα

²⁸ Τσιουμάνη Ε., « Άρθρο 6 [Δικαίωμα στη ζωή και στην ανάπτυξη]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 64-69.

²⁹ Κατραμάδος Δ., « Άρθρο 7 [Δικαίωμα στο όνομα και στην ιθαγένεια. Δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του.]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.70-78.

³⁰ Όπως ακριβώς παραπάνω.

³¹ Τσιουμάνη Ε., « Άρθρο 8 [Διατήρηση της ταυτότητας]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 79-84.

στοιχεία ή μερικά αφαιρεθούν από αυτήν (άρθρο 8 § 2).

-Η ελευθερία έκφρασης (άρθρα 12 και 13 § 1)³².

Οι απόψεις του παιδιού θα εκτιμώνται ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά του. Οι απόψεις του θα εκφράζονται προφορικά, γραπτά, μέσω τύπου ακόμη και μέσω της τέχνης, ανάλογα με την επιθυμία του παιδιού (άρθρο 13 § 1).

-Το δικαίωμα αναζήτησης πληροφοριών και ιδεών, όπως εμπεριέχεται στο άρθρο 13 § 1.

-Το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας(άρθρο 14)³³

-Το δικαίωμα στην ελευθερία συνεταιρισμού και ειρηνικής συνάθροισης(άρθρο 15)³⁴.

-Το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής, οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλογραφίας (άρθρο 16)³⁵, το οποίο περιλαμβάνει και την προστασία της τιμής και της φήμης του παιδιού από παράνομες ενέργειες.

-Το δικαίωμα στην απόλαυση ενός υψηλού επιπέδου υγείας (άρθρο 24 § 1)³⁶

.Η προστασία αυτή θα εξασφαλίζεται από τα κράτη-μέλη με όλα τα μέσα, έτσι ώστε το παιδί να μπορεί να διαβιώνει σ' ένα υγιές περιβάλλον που θα του παρέχει όλα τα μέσα για να αντιμετωπίσει μια ενδεχόμενη ασθένεια και να αποκαταστήσει την υγεία του.Για το σκοπό αυτό προβλέπεται μακροσκελής

³² Σγουρίδου Αικ., « Άρθρο 12 [Σεβασμός για τις απόψεις του παιδιού]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 118-128, και Μέλφος Θ. « Άρθρο 13 [Ελευθερία έκφρασης και διαχείριση πληροφοριών και ιδεών]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.129-135.

³³ Παπαδοπούλου Τ., « Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.136-144.

³⁴ Σγουρίδου Αικ., « Άρθρο 15 [Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της ειρηνικής συνάθροισης]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.145-157.

³⁵ Γώγος Κ., « Άρθρο 16 [Σεβασμός της ιδιωτικής ζωής]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 158-165.

³⁶ Στεργίου Α. « Άρθρο 24 [Δικαίωμα στην υγεία και τις ιατρικές υπηρεσίες]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 255-269.

κατάλογος μέτρων που αναλαμβάνουν να υιοθετήσουν τα Κράτη-μέρη, προκειμένου να εξασφαλίσουν την υγεία του παιδιού (άρθρο 24 § 2).

-Το δικαίωμα στην παρακολούθηση ιατρικής θεραπείας (άρθρο 25)³⁷. Το δικαίωμα αυτό θα υλοποιείται με περιοδικές εξετάσεις του παιδιού για την καλλίτερη επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων.

-Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση (άρθρο 26)³⁸. Τα Κράτη-μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την εφαρμογή του δικαιώματος αυτού σύμφωνα με το εσωτερικό ουσ. δίκαιο.(39)

-Το δικαίωμα του παιδιού σ' ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής (άρθρο 27 § 1).³⁹ Η κύρια ευθύνη για την εξασφάλιση του δικαιώματος αυτού, ανήκει στους γονείς (άρθρο 27 § 2) και θα παρέχεται σύμφωνα με την ηθική, φυσική και πνευματική ανάπτυξη του παιδιού. Τα Κράτη-μέρη θα προσφέρουν στους γονείς υλική βοήθεια και ενίσχυση μέσω προγραμμάτων, ιδιαίτερα όσον αφορά την ένδυση και την στέγαση των παιδιών (άρθρο 27 § 3). Ειδική πρόνοια θα ληφθεί για τα παιδιά εκείνα που ζουν στο εξωτερικό μακριά από τους γονείς ή τους κηδεμόνες τους (άρθρο 27 § 4).

-Το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 28)⁴⁰. Το εν λόγω δικαίωμα αναγνωρίζεται σε όλα τα παιδιά με βάση την αρχή των ίσων ευκαιριών και την υποχρέωση: 1) να παρέχεται υποχρεωτική στοιχειώδης εκπαίδευση δωρεάν, 2) ίση δυνατότητα πρόσβασης στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση με οικονομική βοήθεια, όπου χρειαστεί, 3) ίση δυνατότητα πρόσβασης στη τεχνική, καθώς και 4) πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση. Τα Κράτη-μέρη θα λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την διοίκηση των σχολείων σεβόμενα την ανθρωπίνη

³⁷ Στεργίου Α. « Άρθρο 25 [Ιατρική παρακολούθηση σε ανάδοχη οικογένεια]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 270.

³⁸ Καϊδατζής Α.. « Άρθρο 26 [Κοινωνική ασφάλιση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 271-281.

³⁹ Καϊδατζής Α.. « Άρθρο 27 [Ανάπτυξη παιδιού/ Δικαίωμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 282-288

⁴⁰ Μουαμελετζή Ε., « Άρθρο 28 [Δικαίωμα στην εκπαίδευση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 289-301.

αξιοπρέπεια του παιδιού και το πνεύμα της παρούσης Σύμβασης (άρθρο 28 § 3). Εξ' άλλου, η διεθνής συνεργασία στα θέματα εκπαίδευσης ενθαρρύνεται από την παρ. 4 του ίδιου άρθρου. Από την άλλη πλευρά, τα Κράτη-μέρη συμφωνούν (άρθρο 29)⁴¹ ότι πρωταρχικός στόχος της εκπαίδευσης είναι «η ανάπτυξη της πρωσοπικότητας του παιδιού, της ιδιοφυίας του, της πνευματικής και φυσικής του ικανότητας στον υψηλότερο δυνατό βαθμό», η προαγωγή του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών καθώς και των αρχών που περιέχονται στον χάρτη του Ο.Η.Ε., ο σεβασμός των γονέων, του φυσικού περιβάλλοντος και η προετοιμασία του παιδιού για ένα υπεύθυνο τρόπο ζωής σε μια ελεύθερη κοινωνία. Η παρ.2 του άρθρου 29 ενθαρρύνει την ίδρυση ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που θα λειτουργούν κατά τα πρότυπα των κρατικών.

-Το δικαίωμα στην απόλαυση του πολιτισμού της θρησκείας και της γλώσσας(άρθρο 30)⁴². Πρόκειται για δικαιώματα που τείνουν να καλύψουν παιδιά πολιτιστικής θρησκευτικής αλλά και γλωσσικής μειονότητας, αλλά ταυτόχρονα να προστατεύσουν και την ενότητα της οικογένειας.

-Το δικαίωμα στην ηρεμία και την ανάπαυση (άρθρο 31)⁴³. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει τη συμμετοχή του παιδιού στο παιχνίδι και σε δημιουργικές δραστηριότητες ανάλογα με την ηλικία του. Δυνατή κι η συμμετοχή του σε καλλιτεχνικές ή πολιτιστικές δραστηριότητες κατά την ώρα της ανάπαυσής του.(άρθρο 37 § 2)

-Το δικαίωμα να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και την

⁴¹ Μουαμελετζή Ε., « Άρθρο 29 [Σκοποί της εκπαίδευσης του παιδιού]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 302-310.

⁴² Παπαδοπούλου Τ., « Άρθρο 30 [Μειονότητες: δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή, θρησκεία και γλώσσα]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 311-319.

⁴³ Κατραμάδος Δ., « Άρθρο 31 [Δικαίωμα στην ανάπαυση και στο παιχνίδι]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 320-325.

επικίνδυνη εργασία (άρθρο 32)⁴⁴. Τα Κράτη-μέρη θα λάβουν μέτρα για την προστασία του παιδιού από την επικίνδυνη εργασία. Συγκεκριμένα θα ορίσουν 1) ένα κατώτατο όριο ηλικίας των παιδιών για εργασία, 2) τις ώρες εργασίας και τις συνθήκες εργασίας του παιδιού και 3) ποινές που θα επιβάλλονται από τη μη εφαρμογή της παρούσα διάταξης (άρθρο 32§2) -Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 37 α και β)⁴⁵. Το εν λόγω δικαίωμα περιέχει την απαγόρευση των βασανιστηρίων ή άλλης σκληρής απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας. Κανείς δε θα στερείται της ελευθερίας του παράνομα κι αυθαίρετα. Δεν θα επιβάλλεται η εσχάτη των ποινών ή ισόβια κάθειρξη σε παιδιά κάτω των 18 ετών .

-Το δικαίωμα στην ειδική σωφρονιστική μεταχείριση (άρθρο 37 § γ). Εφ' όσον το παιδί συλληφθεί, τα αρμόδια όργανα θα του φέρονται με ανθρωπισμό και σεβασμό και με τρόπο που αρμόζει στην ηλικία του. Το παιδί δε θα φυλακίζεται στο ίδιο κελί με ενήλικες, εκτός κι αν αυτλο θεωρηθεί ότι είναι για το συμφέρον του.

-Το δικαίωμα πρόσβασης στην δικαιοσύνη (άρθρο 37 § δ). Κάθε παιδί που έχει συλληφθεί, θα διαθέτει όλα τα έννομα μέσα για την υπεράσπισή του ενώπιον αρμόδιων, ανεξάρτητων δικαστηρίων ή άλλης αρχής.

-Το δικαίωμα του υπόδικου παιδιού σε μια αξιοπρεπή μεταχείριση (άρθρο 40)⁴⁶. Το μακροσκελές αυτό άρθρο, παρέχει κάθε δυνατή προστασία του υπόδικου παιδιού επικαλούμενο τόσο τους εθνικούς, όσον και τους διεθνείς κανόνες για την διασφάλιση της προστασίας αυτής.

⁴⁴ Ιωαννίδου Σ., « Άρθρο 32 [Προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και επικίνδυνη εργασία]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 326-335.

⁴⁵ Σγουρίδου Αικ., « Άρθρο 37 [Προσωπική ελευθερία, απαγόρευση βασανιστηρίων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 384-394.

⁴⁶ Σταθουλοπούλου Ε., « Άρθρο 40 [Ποινική μεταχείριση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 413-442.

-Η απαγόρευση πώλησης και εμπορίας παιδιών καθιερώνεται στο άρθρο 35⁴⁷ με απόλυτο τρόπο, με κάθε μορφή και για οποιονδήποτε σκοπό.

ΟΙ ΕΙΔΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

Πέραν των ανωτέρω δικαιωμάτων, η Σύμβαση προνοεί για ορισμένες περιπτώσεις προαγωγής των δικαιωμάτων του παιδιού. Τέτοιες είναι:

-Η προστασία του παιδιού-πρόσφυγα (άρθρο 22)⁴⁸. Πρόκειται για ειδική προστασία, πέραν αυτής που προβλέπει η οικεία Σύμβαση της Γενεύης του 1951 περί του καθεστώτος των προσφύγων και το Πρωτόκολλο του 1967, κι ανεξάρτητα αν το παιδί συνοδεύεται από τους γονείς ή τον κηδεμόνα του. Η Σύμβαση δεν περιέχει διάταξη που να ασχολείται ειδικά με τα ανιθαγενή παιδιά, εκτός από το δικαίωμα των παιδιών σε ιθαγένεια που κατοχυρώνεται στο άρθρο 7,1.

-Η προστασία του παιδιού με ειδικές ανάγκες (άρθρο 23)⁴⁹.

-Η προστασία του παιδιού κατά την περίοδο των ενόπλων συρράξεων (άρθρο 38)⁵⁰. Η προστασία αυτή εξασφαλίζεται με το σεβασμό από μέρος των Κρατών-μερών, των κανόνων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Ρητά τονίζεται ότι παιδιά κάτω των 15 ετών απαγορεύεται να πάρουν μέρος στις εχθροπραξίες (άρθρο 38,2).

⁴⁷ Καϊδατζής Α., « Άρθρο 35 [Απαγόρευση απαγωγής, πώλησης και εμπορίας παιδιών]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 370-377.

⁴⁸ Παπαστεριάδου Ν., « Άρθρο 22 [Προστασία παιδιών προσφύγων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 370-377.

⁴⁹ Παπαστεριάδου Ν., « Άρθρο 23 [Προστασία παιδιού με ειδικές ανάγκες]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 238-254.

⁵⁰ Τσιουμάνη Ε., « Άρθρο 38 [Προστασία κατά την περίοδο ενόπλων συρράξεων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 395-403.

-Αναγνώριση του συστήματος υιοθεσίας (άρθρο 21)⁵¹. Με γνώμονα τη διασφάλιση των συμφερόντων του παιδιού, το σεβασμό και την ιδιαιτερότητα του.

-Προστασία του παιδιού από την λήψη ουσιών και ψυχοτροπικών υποκατάστατων (άρθρο 33)⁵².

-Προστασία του παιδιού από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τη σεξουαλική βία (άρθρο 34)⁵³.

-Προστασία του παιδιού από κάθε μορφής εκμετάλλευση (άρθρο 36)⁵⁴.

-Προστασία του παιδιού από κάθε μορφής άσκηση βίας (άρθρο 19)⁵⁵. Στο περιεχόμενο της έννοιας βία, υπάγονται τόσο η σωματική όσο και η ψυχολογική άσκηση βίας, η βλάβη, η κατάχρηση, η αμέλεια, η παραμέλληση κι η προαγωγή του παιδιού συμπεριλαμβανομένης και της σεξουαλικής κακομεταχείρισης.

-Προστασία του παιδιού θύματος από οποιαδήποτε μορφής κακομεταχείριση (άρθρο 39)⁵⁶. Η προστασία αυτή περιλαμβάνει την φροντίδα της ανάρρωσης του παιδιού-θύματος σ'ένα περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία του, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του.

⁵¹ Γιανόπουλος Π., « Άρθρο 21 [Υιοθεσία]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 204-225.

⁵² Ζαγούρα Π.- Κουλούρης Ν., « Άρθρο 33 [Προστασία από ναρκωτικές ουσίες]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 336-361.

⁵³ Γώγος Κ., « Άρθρο 34 [Προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση και βία]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 362-369.

⁵⁴ Μέλφος Θ., « Άρθρο 36 [Προστασία από κάθε μορφή εκμετάλλευσης]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 378-383.

⁵⁵ Πάντζαλη Σ., « Άρθρο 19 [Προστασία από βία, εγκατάλειψη, εκμετάλλευση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 183-193

⁵⁶ Πάντζαλη Σ., « Άρθρο 39 [Επανεένταξη του παιδιού θύματος]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 404-412.

ΑΛΛΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ.

Εκτός από τα συγκεκριμένα δικαιώματα που προστατεύει η Σύμβαση, θέτει και ορισμένες βασικές αρχές με επίκεντρο τη σωστή ανάπτυξη του παιδιού, στα πλαίσια της οικογένειάς του, την οποία με ρητή απαγόρευση της Σύμβασης (άρθρο 9)⁵⁷ δε θα πρέπει να αποχωρίζεται: Οι γονείς έχουν από κοινού ευθύνη για τη σωστή ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού (άρθρο 18)⁵⁸, θέτοντας πάνω από όλα το καλλίτερο συμφέρον του. Στο έργο τους αυτό θα επικουρούνται από το Κράτος το οποίο θα τους παρέχει κάθε δυνατή βοήθεια για την εκτέλεση των υποχρεώσεών τους, ιδιαίτερη πρόνοια θα ληφθεί για τα παιδιά των εργαζομένων γονέων.

Στην περίπτωση που το παιδί, αποχωριστεί από την οικογένειά του προσωρινά ή μόνιμα, διότι αυτό απαιτεί το συμφέρον του, τότε θα τυγχάνει προστασίας από το Κράτος (άρθρο 20§1)⁵⁹ και τους νόμους του (άρθρο 20§2). Η προστασία αυτή μεταφράζεται σε υιοθεσία του παιδιού, εφ' όσον κριθεί απαραίτητο, σε ειδικά ιδρύματα (άρθρο 20§3).

Τα Κράτη – μέρη θα λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για την απαγόρευση της παράνομης μεταφοράς παιδιών στο εξωτερικό και τη μη επιστροφή τους (άρθρο 11)⁶⁰.

Τέλος, θα προστατεύουν με κάθε μέσο την επανασύνδεση της οικογένειας καθώς και τις σχέσεις παιδιών και γονέων, όταν οι τελευταίοι διαμένουν σε διαφορετική χώρα (άρθρο 10)⁶¹.

⁵⁷ Γιανόπουλος Π., « Άρθρο 9 [Χωρισμός από τους γονείς]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 85-92.

⁵⁸ Ιωαννίδου Σ., « Άρθρο 18 [Ευθύνη γονέων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 175-182.

⁵⁹ Πάντζαλη Σ., « Άρθρο 20 [Εναλλακτική επιμέλεια]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 194-203.

⁶⁰ Γιανόπουλος Π., « Άρθρο 11 [Αθέμιτες μετακινήσεις και μη επάνοδος]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 108-117.

⁶¹ Παπαστεριάδου Ν., « Άρθρο 10 [Οικογενειακή επανένωση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.

Δύο ακόμη ρυθμίσεις θα μπορούσαν να προστεθούν στο σημείο αυτό, η διάταξη του άρθρου 17⁶², σύμφωνα με την οποία τα Κράτη – μέρη αναγνωρίζουν το σημαντικό ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και βεβαιώνουν τη δυνατότητα πρόσβασης του παιδιού στην πληροφόρηση, καθώς και η διάταξη του άρθρου 41⁶³ σύμφωνα με την οποία η παρούσα Σύμβαση δε θα αντιτίθεται σε διατάξεις τόσο του εσωτερικού όσο και του διεθνούς δικαίου που παρέχουν καλλίτερη προστασία στο παιδί.

1. Τα δικαιώματα του νέου.

Η προσωπική ελευθερία που παρέχεται σε κάθε πρόσωπο, πρέπει να διακριθεί από τη συγκεκριμενοποίηση των συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, η άσκηση των οποίων απαιτεί στοιχειώδη πραγματική δυνατότητα αυτενέργειας ή ικανότητα αυτοπροσδιορισμού.⁶⁴ Ειδικότερα στην περίπτωση του ανηλίκου υπάρχουν δικαιώματα τα οποία μπορεί να τα ασκεί αυτοπρόσωπα ο νέος – άνω των 14 ετών- επειδή προϋποθέτουν κάποια ωριμότητα και να μην προβλέπονται για το παιδί παρά μόνο έμμεσα μέσω της άσκησης της γονικής μέριμνας από τους γονείς σύμφωνα με το συμφέρον του παιδιού. Κρίσιμες λοιπόν συνιστώσες αποτελούν η αυτοπρόσωπη πράγμάτωση των δικαιωμάτων και το συμφέρον του τέκνου.

Το απόρρητο των επιστολών και της επικοινωνίας, το άσυλο της κατοικίας ή ελευθερία κίνησης και διαμονής, είναι κάποια από τα παρεχόμενα δικαιώματα, τα οποία για να ασκηθούν, απαιτούν μία στοιχειώδη ωριμότητα,

93-107.

⁶² Κωστόπουλου Μ., « Άρθρο 17 [Μέσα μαζικής ενημέρωσης-πληροφόρηση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 166-174.

⁶³ Μέλφορς Θ., « Άρθρο 41 [Επιφύλαξη υπέρ ευνοϊκότερης για το παιδί εθνικής ή διεθνούς ρύθμισης]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 443-451.

⁶⁴ Σπανού Κ., Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων., Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 55.

ανεξάρτητη από την ενηλικίωση. Και επειδή ο δικαιούχος της συγκεκριμένης ατομικής ελευθερίας οφείλει να έχει επίγνωση των πράξεών του, γι' αυτό και μαζί με την άσκηση αυτών των δικαιωμάτων, επιβάλλονται πρόσθετοι περιορισμοί. Και φυσικά, αυτή η ωριμότητα, ή συνείδηση των πράξεών του δεν αφορά στην απόλαυση κοινωνικών δικαιωμάτων, το περιεχόμενο των οποίων αναλύεται στη χορήγηση παροχών.

Το άρθρο 21§1 και 3 του Συντάγματος, ιδρύει ένα κοινωνικό δικαίωμα προστασίας της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, δηλ. της ανηλικότητας. Στο άρθρο αυτό ο συντακτικός νομοθέτης αναγνωρίζει την ανηλικότητα ως ιδιαίτερη φάση της ανθρώπινης ζωής, ως έναν θεσμό (όπως, π.χ. η οικογένεια) τον οποίο και προστατεύει. Πρόκειται για έναν κοινωνικό θεσμό δεδομένο στον συντακτικό νομοθέτη. Δεν πρόκειται για μία νομική κατηγορία που ιδρύθηκε και καθορίστηκε ελεύθερα από αυτόν. Έτσι, εάν κάποια στιγμή οι κοινωνικές αντιλήψεις μεταβληθούν, ο κοινός νομοθέτης μπορεί (και οφείλει) να προσαρμόσει την νομοθεσία του σε αυτές.

Φορέας του κοινωνικού αυτού δικαιώματος κατά τον Κουτσομπίνα⁶⁵, είναι ο διανύων την παιδική ηλικία και τη νεότητα, ο κάθε ανήλικος, ο οποίος βέβαια δεν έχει αγωγήμη αξίωση κατά του Κράτους για το σκοπό αυτό. Όμως, η αναγνώριση αυτή του κοινωνικού δικαιώματος έχει άλλες έμμεσες και άμεσες νόμιμες συνέπειες. Αποτελεί κατ' αρχήν κατευθυντήρια γραμμή της κρατικής πολιτικής, μιάς πολιτικής που παρεμβαίνει όλο και περισσότερο στον κοινωνικό χώρο. Αποτελεί, στην συνέχεια, μια βασική ερμηνευτική αρχή: θα επιλέγεται πάντοτε εκείνη η ερμηνεία του νομικού κανόνα που εξυπηρετεί καλύτερα το συμφέρον του ανηλίκου, που το προστατεύει καλύτερα. Τέλος, αναγορεύεται σε έναν θετικό και πλήρη κανόνα δικαίου, άμεσα δεσμευτικό όλων των κρατικών οργάνων. Και αυτό σημαίνει ότι όλη η κρατική δράση υπάγεται στο δικαστικό έλεγχο του κατά πόσον η συγκεκριμένη ρύθμιση ή ενέργεια που αναπτύσσει κάθε κανόνας δικαίου συντελεί στον ορθότερο καθορισμό του συμφέροντος του ανηλίκου και στην καλύτερη εξυπηρέτηση και προστασία του συμφέροντος αυτού.

Οι τρόποι προστασίας του ανηλίκου, υποκειμένου και φορέα του κοινωνικού αυτού δικαιώματος, είναι δύο: είτε άμεση και αυτόνομη προστασία

⁶⁵ Κουτσομπίνας Σ., ως ανωτέρω, σελ. 144-148.

του ανηλικού, είτε έμμεση προστασία μέσω της οικογένειας⁶⁶.

Η άμεση προστασία του ανηλικού (νέου) μπορεί να πάρει δύο μορφές: Αρνητική προστασία, με την έννοια της προφύλαξης του ανηλικού από τις διάφορους κινδύνους που το απειλούν (και αυτό γίνεται, μεταξύ άλλων, και με τις διάφορες αστικές ανικανότητες που προστατεύουν τον ανήλικο, ή με τις διάφορες ειδικές διατάξεις που υπάρχουν στην ποινική νομοθεσία). Θετική προστασία, με τη δημιουργία από το Κράτος των κατάλληλων συνθηκών ανάπτυξης του ανηλικού (και εδώ εντάσσεται, μεταξύ άλλων και η υποχρέωση του Κράτους προς παροχή εκπαίδευσης με τους συγκεκριμένους σκοπούς που διαγράφονται στο άρθρο 16 του Συντάγματος)

Η έμμεση προστασία του ανηλικού (παιδιού) μέσω της προστασίας του θεσμού της οικογένειας είναι κάτι που φαίνεται προφανές, κυρίως σε κοινωνίες, όπως η ελληνική, με στενά δεμένη και παιδοκεντρική οικογένεια. Είναι σαφής και αναπόφευκτη, για τον ελληνικό χώρο, η κεντρική θέση της οικογένειας στο όλο πλέγμα καθορισμού και προστασίας του συμφέροντος του ανηλικού. Η οικογένεια αναδεικνύεται ως ενδιάμεσο σώμα, ανάμεσα στην συνολική κοινωνία, το Κράτος και τον ανήλικο, στους κόλπους της οποίας ο τελευταίος θα βρεί τις ιδανικότερες συνθήκες ανάπτυξής του. Οι δύο αυτές μορφές προστασίας, η άμεση και η έμμεση, είναι βέβαια παραπληρωματικές, έτσι ώστε να υπόκεινται στην προστασία του άρθρου 21 του Συντάγματος και κάποιες ειδικές περιπτώσεις, όπως π.χ. τα παιδιά εκτός οικογένειας⁶⁷.

Εδώ όμως και μερικές δεκαετίες οι βεβαιότητες αυτές έχουν τεθεί υπό αίρεση. Προστασία του ανηλικού. Βεβαίως, αλλά έναντι ποιού; Έναντι του ίδιου του εαυτού του κατ' αρχήν (μέσω των νομικών ανικανοτήτων για τις οποίες έγινε λόγος)· έναντι του Κράτους, επίσης (με την ουσιαστική αναγνώριση του ανηλικού ως υποκειμένου ατομικών δικαιωμάτων)· αλλά και έναντι της ίδιας της οικογένειάς του, η οποία δεν είναι πάντοτε αυτή που έπρεπε να είναι. Η σημαντική όμως αλλαγή δεν έγκειται στην νομοθετική παρέμβαση όταν η οικογένεια παρουσιάζει εμφανή και εξωτερικά συμπτώματα διάλυσης. Η θεμελιώδης αλλαγή της στάσης του Δικαίου βρίσκεται στην τοποθέτηση του ίδιου του ανηλικού στο επίκεντρο των

⁶⁶ Κουτσομπίνας Σ., όπως ακριβώς παραπάνω.

⁶⁷ Κουτσομπίνας Σ., όπως ακριβώς παραπάνω

σχέσεων Οικογένεια – Κράτος – Ανήλικος, καθώς και στην αναγνώριση στον ανήλικο μιάς αυτόνομης προσωπικότητας με την ίδια βούληση και δικαίωμα σεβασμού της.

Με τη νομοθετική πλέον αναγωγή της γονικής εξουσίας στο λειτουργικό δικαίωμα της γονικής μέριμνας αφ' ενός μεν περιορίζονται τα όρια άσκησης του δικαιώματος, αφ' ετέρου δε γίνεται εντονότερη η κρατική παρέμβαση. Εξ' άλλου και το άρθρο 1510§1 ΑΚ. χαρακτηρίζει την μέριμνα για το ανήλικο τέκνο ως «καθήκον και δικαίωμα»των γονέων. Έτσι π.χ. όριο άσκησης του εκ του άρθρου 56 ΑΚ δικαιώματος του γονέα να καθορίζει την κατοικία του ανηλίκου τέκνου είναι πια όχι η κατάχρηση δικαιώματος (281ΑΚ), αλλά το συμφέρον του ανηλίκου. Και το συμφέρον αυτό εμφανίζεται πλέον ως το βασικό μέγεθος των εννόμων σχέσεων του ανηλίκου, ή κατά μία άλλη έκφραση, ως «ακρογωνιαίος λίθος του δικαίου των ανηλίκων».

Το συμφέρον αυτό δεν είναι πλέον πλήρως ετεροκαθοριζόμενο, από τον γονέα ή τον δικαστή, ανάλογα με την περίπτωση. Με τα τροποποιημένα άρθρα 1511 και 1518 ΑΚ καθιερώνεται η υποχρέωση της λήψης και συνεκτίμησης της γνώμης του ανηλίκου, ανάλογα βέβαια με την ωριμότητά του, Η έννοια και ο βαθμός ωριμότητας δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν από το Δίκαιο. Η ηλικία μόνον, του ανηλίκου δεν αποδεικνύεται, κατά την νομολογία του Αρείου Πάγου και την ωριμότητα αυτού, ούτε σαν δίδαγμα της κοινής πείρας⁶⁸.

Το κοινωνικό λοιπόν δικαίωμα του άρθρου 21 Συντάγματος αποκτά μία νέα διάσταση με τον επαναπροσδιορισμό του συμφέροντος του ανηλίκου, υπέρ του οποίου δραστηριοποιείται το Κράτος, ως ενός δεδομένου, στην διαμόρφωση του οποίου συμβάλλει πλέον και ο ίδιος ο ανήλικος. Επομένως, τα θεμελιώδη δικαιώματα, σχετίζονται άμεσα με την ικανότητα άσκησης των δικαιωμάτων και ενώ οι ανήλικοι είναι οι φορείς αυτών των δικαιωμάτων, δεν έχουν πάντοτε την ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης. Οι ημεδαποί ανήλικοι αν και στερούνται ορισμένων πολιτικών δικαιωμάτων, είναι φορείς πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών δικαιωμάτων, Τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανηλίκων επίσης, συνδέονται με την προστασία της παιδικής ηλικίας (άρθρο 21 Σ), καθώς και με το ελάχιστο όριο ηλικίας για την αυτοπρόσωπη

⁶⁸ Κουτσομπίνας Σ., όπως ακριβώς παραπάνω.

άσκηση του δικαιώματος. Και αυτή η παρέμβαση, θα πρέπει να αποβλέπει στην προστασία του ανηλίκου και να διέπεται από την αρχή της εύνοιας προς τον ανήλικο. Αλλιώς οι περιορισμοί είναι αντισυνταγματικοί.

IV. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις.

Τα συνταγματικά δικαιώματα του ανηλίκου, παιδιού ή νέου στην περίπτωση του ελληνικού δικαίου είναι φανερό ότι δεν καθορίζονται μονάχα από τις πρωτοβουλίες του εθνικού νομοθέτη. Μπορεί το Σύνταγμα ως θεμελιώδης νόμος της Πολιτείας να καθορίζει τα όρια άσκησης των δικαιωμάτων του παιδιού αλλά είναι φανερό πλέον ότι στο πεδίο αυτό ο διακρατικός νομοθέτης έχει ασκήσει πλήρως τις αρμοδιότητες του. Ερώτημα βέβαια παραμένει πως όλα αυτά τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται από την Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ πραγματώνονται σε εθνικό επίπεδο. Η πράγμάτωση των συνταγματικών δικαιωμάτων θέτει και την προβληματική της διάκρισης μεταξύ των δικαιωμάτων του παιδιού από αυτών του νέου τόσο ως προς την ποσοτική διάσταση αλλά και υπό την δυναμική οπτική της αυτοπρόσωπης άσκησης αυτών. Το στάδιο της ανηλικότητας υποδιαιρείται στις περιόδους της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Το Σύνταγμα περιορίζεται στην ρητή πρόβλεψη των κατηγοριών αυτών και δεν ορίζει ένα κριτήριο διάκρισής τους. Υπαινίσσεται ωστόσο την εξελικτική προοπτική προετοιμασίας της εισόδου του φυσικού προσώπου στο στάδιο της ενηλικότητας. Το τελευταίο στοιχείο είναι κρίσιμο για την προστασία των ελευθεριών του παιδιού, διότι οδηγεί σε μία σημαντική

συνέπεια: στην σύλληψη της εξέλιξης ως διαρκούς διεύρυνσης της περιοχής αυτοκαθορισμού και άρα στην κατάφαση της αυτοτέλειας του «συμφερόντος του τέκνου». Αυτό που δεν πρέπει να λησμονείται πάντως, είναι ότι το παιδί δεν παύει να αποτελεί έναν άνθρωπο διαφορετικό, έναν εν δυνάμει ενήλικα, μια ξεχωριστή προσωπικότητα, όπου απολαμβάνει όλων των αντίστοιχων δικαιωμάτων όποτε του το επιτρέπει η ιδιαίτερη φύση του.

V. Περίληψη- Λήμματα.

Τα συνταγματικά δικαιώματα του παιδιού στην ελληνική ένομη τάξη καθορίζονται από τον εθνικό νομοθέτη αλλά και από τον διακρατικό νομοθέτη βάσει διεθνών συνθηκών. Η έννοια του παιδιού δεν καθορίζεται από το Σύνταγμά μας παρά συνάγεται έμμεσα από τα λοιπά νομοθετικά κείμενα, ενώ άμεση πρόβλεψη της έννοιας υπάρχει στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Κρίσιμο στοιχείο για την οριοθέτηση της μελέτης είναι η διάκριση της έννοιας του ανηλίκου σε παιδί και νέο και η αναγνώριση στον καθένα των δικαιωμάτων που του αντιστοιχούν. Η διάκριση αυτή είναι ουσιώδης και για τον καθορισμό του πότε είναι δυνατή η αυτοπρόσωπη άσκηση και πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανηλίκου και πότε πραγματοποιείται μέσω της οικογενείας του.

The constitutional rights of children in the Greek legal order are instituted by the national constitutional legislator and by international treaties. The concept of child is not included in our constitution but it is implied through other legal texts. An immediate reference and definition there is in the International Convention for the rights of the Child. A basic element in order to establish the conceptual framework of this essay is the distinction of the notion of juvenile on that of the child and the young and in a next step the acknowledgement on each category the appropriate fundamental rights. The above distinction is crucial because according to that it is arranged when the

juvenile can realize or exercise his rights by himself and when through the help of his family.

Παιδί, νέος, ανήλικος, ενήλικος, δικαίωμα, θεμελιώδες δικαίωμα, προστασία δικαιώματος, πραγμάτωση δικαιώματος, κοινωνικό δικαίωμα, πολιτικό δικαίωμα, συμφέρον παιδιού, Σύνταγμα, Διεθνή Σύμβαση,

Child, young, juvenile, adult, right, fundamental right, protection of right, exercise of right, social right, political right, interest of child, Constitution, International treaty.

VI. Βιβλιογραφία- Αρθρογραφία

Ανθόπουλος Χ., « Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού-Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 45-53.

Γιανόπουλος Π., « Άρθρο 21 [Υιοθεσία]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 204-225.

Γιανόπουλος Π., « Άρθρο 9 [Χωρισμός από τους γονείς]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 85-92.

Γιανόπουλος Π., « Άρθρο 11 [Αθέμιτες μετακινήσεις και μη επάνοδος]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 108-117.

Γώγος Κ., « Άρθρο 1 [Ορισμός της έννοιας «παιδί»]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 31-37

Γώγος Κ., « Άρθρο 16 [Σεβασμός της ιδιωτικής ζωής]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 158-165

Γώγος Κ., « Άρθρο 34 [Προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση και βία]»,

εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 362-369.

Δαγτόγλου Π.Δ Ατομικά δικαιώματα Α΄ Αντ Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνή 1991

Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005

Δημητρόπουλος Α., « Η διαπροσωπική ενέργεια (τριτενέργεια) των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα». Αρχ. Νομ., 2002, Ιανουάριος-Φεβρουάριος, σελ. 1-7, σελ 3.και του ίδιου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 108.

Ζαγούρα Π.- Κουλούρης Ν., « Άρθρο 33 [Προστασία από ναρκωτικές ουσίες]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 336-361.

Ιωαννίδου Σ., « Άρθρο 18 [Ευθύνη γονέων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 175-182.

Ιωαννίδου Σ., « Άρθρο 5 [Ρόλος γονέων, κηδεμόνων και κοινότητας]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.59-63

Ιωαννίδου Σ., « Άρθρο 32 [Προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και επικίνδυνη εργασία]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 326-335.

Καϊδατζής Α.. « Άρθρο 26 [Κοινωνική ασφάλιση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 271-281.

Καϊδατζής Α.. « Άρθρο 27 [Ανάπτυξη παιδιού/ Δικαίωμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 282-288

Κακούρης Κ.Ν., Η νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου.,σελ. 127-146. εις του ίδιου, βλ. υποσ. 5.

Κατραμάδος Δ., « Άρθρο 31 [Δικαίωμα στην ανάπαυση και στο παιχνίδι]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 320-325.

Κατραμάδος Δ., « Άρθρο 7 [Δικαίωμα στο όνομα και στην ιθαγένεια. Δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του.]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ.70-78

Κουράκης Ν., «Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιώματα του Ανθρώπου», εις τιμητικό τόμο Δεληγιάννη 3, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1992, σελ. 591-616, σελ. 606.

Κουτσουμπίνας Σ. “Η συνταγματική θέση του ανηλίκου.”, σελ. 139-153, εις Μπεζέ Λ. (επιμ.), Πρακτικά Συμποσίου. Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. , Σάκκουλας Αντ., Αθήνα, 1990, σελ. 141-2.

Κουτσουμπίνας Σ. “Η συνταγματική θέση του ανηλίκου.”, σελ. 139-153, εις Μπεζέ Λ. (επιμ.), Πρακτικά Συμποσίου. Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. , Σάκκουλας Αντ., Αθήνα, 1990, σελ. 141-2.

Κωστόπουλου Μ., « Άρθρο 17 [Μέσα μαζικής ενημέρωσης-πληροφόρηση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 166-174.

Μάνεσης Α., Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο. σελ. 5-52 εις Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Θέματα Γονικής Μέριμνας, Σάκκουλας, Θεσ/κη, 1989, σελ. 7-8

Μάνεσης Α., Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο. σελ. 5-52 εις Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Θέματα Γονικής Μέριμνας, Σάκκουλας, Θεσ/κη, 1989, σελ. 7-8

Μανιτάκης Α. Το υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων κατα το άρθρο 25 § 1 Σ.Εκδ. Αντ Σάκκουλας.Αθήνα - Κομοτηνή 1981

Μέλφος Θ., « Άρθρο 36 [Προστασία από κάθε μορφή εκμετάλλευσης]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 378-383.

Μέλφος Θ., « Άρθρο 41 [Επιφύλαξη υπέρ ευνοϊκότερης για το παιδί εθνικής ή διεθνούς ρύθμισης]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού

και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 443-451.

Μουαμελετζή Ε., « Άρθρο 28 [Δικαίωμα στην εκπαίδευση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 289-301.

Μουαμελετζή Ε., « Άρθρο 29 [Σκοποί της εκπαίδευσης του παιδιού]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 302-310.

Νάσκου- Περράκη Π., Χρυσόγονος Κ., Ανθόπουλος Χ., Εισαγωγή, εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 13-4.

Νάσκου Περράκη Χ., «Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού», εις τιμητικό τόμο Δεληγιάννη 4, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1992, σελ. 489-513.

Νάσκου Περράκη Χ., «Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού», εις τιμητικό τόμο Δεληγιάννη 4, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1992, σελ. 489-513.

Πάντζαλη Σ., « Άρθρο 19 [Προστασία από βία, εγκατάλειψη, εκμετάλλευση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 183-193

Πάντζαλη Σ., « Άρθρο 39 [Επανένταξη του παιδιού θύματος]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 404-412.

Πάντζαλη Σ., « Άρθρο 20 [Εναλλακτική επιμέλεια]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 194-203.

Παπαδοπούλου Τ., « Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.136-144.

Παπαδοπούλου Τ., « Άρθρο 30 [Μειονότητες: δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή, θρησκεία και γλώσσα]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 311-319.

Παπαστεριάδου Ν., « Άρθρο 23 [Προστασία παιδιού με ειδικές ανάγκες]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 238-254.

Παπαστεριάδου Ν., « Άρθρο 10 [Οικογενειακή επανένωση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.

Παπαστεριάδου Ν., « Άρθρο 22 [Προστασία παιδιών προσφύγων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 370-377.

Παπαχρίστου Θ Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου Αντ.Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνη 1998

Σπανού Κ., Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων., Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 55.

Σπινέλλη Κ.Δ – Α. Τρωιάνου Δίκαιο ανηλίκων Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις Αντ. Σάκκουλας Αθήνα Κομοτηνή 1992

Σγουρίδου Αικ., « Άρθρο 37 [Προσωπική ελευθερία, απαγόρευση βασανιστηρίων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 384-394.

Σγουρίδου Αικ., « Άρθρο 12 [Σεβασμός για τις απόψεις του παιδιού]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 118-128, και Μέλφος Θ. « Άρθρο 13 [Ελευθερία έκφρασης και διαχείριση πληροφοριών και ιδεών]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.129-135.

Σγουρίδου Αικ., « Άρθρο 15 [Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της ειρηνικής συνάθροισης]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.145-157.

Σταθουλοπούλου Ε., « Άρθρο 40 [Ποινική μεταχείριση]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 413-442.

Στεργίου Α. « Άρθρο 24 [Δικαίωμα στην υγεία και τις ιατρικές υπηρεσίες]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 255-269.

Στεργίου Α. « Άρθρο 25 [Ιατρική παρακολούθηση σε ανάδοχη οικογένεια]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 270

Τσιουμάνη Ε., « Άρθρο 38 [Προστασία κατά την περίοδο ενόπλων συρράξεων]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 395-403.

Τσιουμάνη Ε., « Άρθρο 6 [Δικαίωμα στη ζωή και στην ανάπτυξη]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 64-69.

Τσιουμάνη Ε., « Άρθρο 8 [Διατήρηση της ταυτότητας]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ. 79-84.

Χρυσόγονος Κ., «Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και το Σύνταγμα»,σελ.17-24 ,εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ 17-24

Χρυσόγονος Κ., « Άρθρο 4 [Λήψη μέτρων για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού]», εις Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σελ.54-58